

TÜRKİYE’DE KADININ İŞGÜCÜNE KATILIMINDA BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ ROLÜ VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

Fatma DAVARCIOĞLU ÖZAKTAŞ*
Fatih KONUR**

THE ROLE OF REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES FOR FEMALE LABOUR PARTICIPATION IN TURKEY AND APPLICATION EXAMPLES

Öz

Türkiye’de kadının işgücü piyasasına katılımının düşük olduğu Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler ve çeşitli kurumların verilerinde açık bir şekilde görülmektedir. Yoksulluğun ve açlığın yok edilmesi, evrensel eğitim, cinsiyet eşitliği, kalkınmaya yönelik küresel işbirliği gibi konuları içinde barındıran Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri’nde, Avrupa İstihdam Stratejisi’nde ve Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Yok edilmesi Sözleşmesi’nde de kadın istihdamının ve girişimciliğinin artırılması öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Nitekim son yıllarda kamu, sivil toplum, özel sektör kuruluşları tarafından desteklenen kadın istihdamını ve kadın girişimciliğini artırmaya yönelik projelerin sayısı artmaktadır. Türkiye’de kadının işgücüne katılımında belirleyici olan sosyo-kültürel ve ekonomik engelleri aşmak, ortadan kaldırmak ya da hafifletmek amacıyla yakın zamanda kurulan Bölgesel Kalkınma Ajansları’na önemli görevler düşmektedir. Bu çalışmanın amacı Bölgesel Kalkınma Ajansları tarafından desteklenen kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerin incelenmesidir.

Anahtar kelimeler: Kadın İstihdamı, İşgücüne Katılım Oranı, Bölgesel Kalkınma Ajansları

Bu çalışmanın ilk hali İkinci Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi’nde (EconAnadolu 2011’de) sunulmuş ve hakem önerileri doğrultusunda geliştirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, fatmad2002@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü fatihkonur@ibu.edu.tr

Abstract

Low rates in labour market participation of female in Turkey can be clearly seen with the data's of Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), World Bank, United Nations and various institutions. Increasing female employment and entrepreneurship are among the priority targets in some regulations that cover poverty and hunger eradication, universal education, gender equality, global cooperation for development in the United Nations Millennium Development Goals, European Employment Strategy and Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women. In recent years the number of projects for improving female employment and entrepreneurship increased and they were supported by the government, civil society and private sector organizations. Recently established regional development agencies in Turkey have an important role to overcome, eliminate or alleviate the socio-cultural and economic barriers in front of the female labour force participation. The aim of this study is to examine projects supported by the Regional Development Agencies for increasing women's employment and entrepreneurship.

Keywords: Female employment, labour force participation rate, regional development agencies.

1. Giriş

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişimlerden biri de kalkınma alanında, karar alma mekanizmalarını merkezden yerele indirgeyen yerelleşme olgusudur. Kamu ve özel sektör aktörlerinin yanı sıra üniversiteler ve sivil toplum örgütlerinin de bölgenin ekonomik ve sosyal geleceğini şekillendirme sürecinde söz sahibi olmasına imkân tanıyan bölgesel kalkınma ajansları da (BKA) bu olgunun uzantısı olarak oluşturulmuş kurumlardır.

Diğer yandan, bölgelerin gelişmişlik göstergelerinin olumlu olarak değerlendirilmesinde büyük önem taşıyan kadın istihdamı yerelde ve genelde büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışmada da, Türkiye'de kadının işgücüne katılımında bölgesel kalkınma ajanslarının rolü ele alınmaktadır.

Kadının işgücüne katılım oranının Türkiye ortalamasının altında gerçekleştiği düzey 2 bölgelerinin büyük bir kısmı Doğu ve Orta Anadolu Bölgelerini oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu bölgelerde kurulan proje üretip, uygulamayı ve sonuç almayı başaran Karacadağ Kalkınma Ajansı (Urfa, Diyarbakır), Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (Trabzon, Ordu,

Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane), Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (Erzurum, Erzincan, Bayburt) projeleri değerlendirilmeye alınmıştır. Ayrıca ilk kalkınma ajansları arasında yer alması yanı sıra çok boyutlu alanlarda birden fazla ve olumlu sonuçlar üretmesi itibariyle örnek teşkil eden İzmir Kalkınma Ajansı projelerine de yer verilmiştir.

Tüm bu örneklerin değerlendirilmesiyle zenginleşen çalışma, Türkiye’de yakın zamanda kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının kadın istihdamı ve girişimciliği konusunda bir farkındalık yarattığını kanıtlamaktadır.

Bölgesel kalkınma ajansları tarafından desteklenen kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerin incelenmesi amacı doğrultusunda çalışmanın ilk başlığı altında kalkınma anlayışındaki değişime yer verilmekte, ardından Türkiye’de kadının işgücüne katılımını engelleyen faktörler kısaca ele alınmakta, bunu bölgesel kalkınma ajansları hakkında bilgi izlemektedir. Son kısımda ise bölgesel kalkınma ajanslarının kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerinden örnekler verilerek, uygulamalar değerlendirilmektedir.

2. Kalkınma Anlayışındaki Değişim, Dönüşüm

1980’li yıllarda tanıştığımız küreselleşme olgusunun ekonomik ve sosyal alanlara ilk yansımaları zaman ve mekân sınırlarının kalkmasıdır. Dolayısıyla, artık dünya üretim ve tüketim süreçlerinde “tek yer” olarak algılanabilecektir. Ancak bu tek yer olgusu beraberinde, üretim ve dağıtım yerlerinin seçiminde özgürlüğü getirirken, bir yandan da üretim ve dağıtım bölgelerinin birbirleriyle rekabetini de körüklemektedir. Başta görece geri kalmış bölgeler olmak üzere, mevcut yatırımların bölge içinde tutulması da güçleşmiştir (Çakmak, 2006:47-48). Bu süreçte ülkeler arası gelişmişlik farklarının yanında, her ülkede de bölgeler arası dengesizliklerin giderilmesi ve bölgelerin yatırım için sürekli cazibe merkezi haline gelmesi, sürdürülebilir kalkınma sürecinde daha da büyük önem kazanmıştır.

Bu durum, küreselleşme öncesi egemen olan geleneksel yukarıdan-aşağıya doğru bir karar verme sürecinin işlediği bölgesel kalkınma politikalarının sorgulanmasını beraberinde getirmiştir (ILO, 2003:2). Küreselleşme ile birlikte, ulusal düzeyde tasarlanan ve uygulamaya konulan ekonomik kalkınma politikalarının yerini, yöre ve bölgelere kendi ekonomik ve sosyal geleceğini şekillendirme fırsatı sunan, aşağıdan-yukarıya karar verme sürecinin işlediği yerel kalkınma

politikaları almıştır (Beer ve Maude, 2002:14). Başka bir ifadeyle, küreselleşme süreci, karar alma mekanizmalarını merkezden yerele indirgeyen yerelleşmeyi beraberinde getirmiş, böylece yöre ve bölgelere kendi ekonomik ve sosyal geleceğini şekillendirme fırsatı sunmuştur (Çetin, 2006:127).

Bölgesel kalkınma anlayışında yerel güçlere ağırlık veren bu değişim, politika belirlenme sürecinde hanehalkından, yerel yönetimlere, sivil toplum kuruluş ve birliklerine kadar tüm aktörlerin yatay işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla da, yerel toplumun değişik kesimlerini ortak bir kalkınma hedefini gerçekleştirme yönünde harekete geçirebilecek bir yapının oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Böyle bir yapının oluşturulmasında, kavram yerelleşme olduğunda ilk akla gelen yerel yönetimler olabilir. Sürecin mutlak içinde olmaları gerekmele birlikte bu kurumların kısa vadeli ve politik etkenlerle bağlı olmaları en büyük dezavantajlarıdır. Bölge içinde, kamuyu temsil eden valilik gibi kurumların koordinasyonu üstlenmesi ise, kamu kurumu olmanın getirdiği bazı kısıtlamalarla hareket edilmesini beraberinde getirebilecektir. Bu durumda, yerel ve kamu yönetimini temsil eden kurumların yanısıra, meslek kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşlarını da içine alan, kamu ve özel sektör aktörlerinin birbirlerini tamamlamasına imkân tanıyan bir kurumun oluşturulması büyük önem arz etmektedir. Bu ihtiyaca cevaben, bölgesel kalkınmada -planlama, uygulama ve değerlendirme süreçlerinde- yer alacak tüm aktörleri koordine edecek yerel bir yönetim organı olarak bölgesel kalkınma ajansları (BKA) oluşturulmuştur (Çakmak, 2006:61-62).

Günümüzde çok sayıda ülkede kurulmuş olan BKA, içinde buldukları bölgelerin özellikleri doğrultusunda kuruluş biçimlerine göre farklılaşabilmektedirler. Yapılanmasında merkezi hükümetlerin ağırlığı olan ajanslar olduğu gibi, yerel/bölgesel otoriteler tarafından oluşturulan ajanslar da vardır (Çakmak, 2006:70).

Kurumsal yapılanmasından bağımsız, genel olarak BKA, belli bir coğrafi bölge içinde, özel ve kamusal tüm ekonomik aktörler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliği sağlayarak, bölgenin gerek sektörel gerekse genel kalkınma amacına yönelik çözümler sunan, sosyo-ekonomik koşullarının geliştirilip canlandırılması amaçlarına yönelik projeleri destekleyen kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (EURADA, 1999:16; Arslan, 2010:85).

Bu çalışmanın amacı bölgesel kalkınma ajansları tarafından desteklenen kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerin

incelenmesidir. Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye’de kadının işgücüne katılımını engelleyen faktörler kısaca ele alınmakta, ikinci bölümde bölgesel kalkınma ajansları hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde ise bölgesel kalkınma ajanslarının kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerinden örnekler verilerek, uygulamalar değerlendirilmektedir.

3. Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımı

Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türk işgücü piyasasında kadınların işgücüne katılım oranı 2010 yılında yüzde 27.6 ile yüzde 70.8 katılım oranına sahip erkeklerin oldukça gerisinde seyretmektedir. Bu durum Türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının kurulduğu bölgeler itibariyle değerlendirildiğinde de geçerliliğini korumaktadır. Düzey 2* bölgelerine ait işgücüne katılım oranları incelendiğinde TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Bölgesi yüzde 9.8 ile kadının işgücüne katılımının en az olduğu bölgedir (Tablo 1).

Bu oran TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Bölgesinde yüzde 10.2, TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) Bölgesinde yüzde 17.4, TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) Bölgesinde yüzde 17.6, TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Bölgesi’nde yüzde 21.8, TR10 (İstanbul) Bölgesi’nde yüzde 24, TR71 (Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir) Bölgesinde yüzde 24.7, TR51 (Ankara) Bölgesinde yüzde 25.3, TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Bölgesinde 25.5, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) Bölgesinde yüzde 26.3, TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) Bölgesi’nde yüzde 27.1 olmuştur. Kadının işgücüne katılımının Türkiye ortalamasının altında gerçekleştiği bu bölgelerin büyük bir kısmı doğu ve orta Anadolu Bölgelerini oluşturmaktadır. Aynı yıl kadının

* Bakanlar Kurulu Kararıyla bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistiki veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke genelinde İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması tanımlanmıştır. Bu sınıflamaya göre istatistiki açıdan Türkiye 12 Düzey 1 Bölgesi ve 26 Düzey 2 Bölgesine ayrılmıştır. Bu ayrım bir idari sınıflama olmayıp istatistiki bir sınıflamadır. 5449 sayılı Kanun gereğince Kalkınma Ajansları Düzey 2 Bölgeleri esas alınarak kurulmaktadır. Düzey 2 bölgelerini oluşturan iller ek 1’de yer almaktadır.

Kaynak: <http://www.dogaka.org.tr/index.php/sikca-sorulan-sorular/167-duezey-2-boelgesi-ne-demektir>, Erişim tarihi: 15.04.2011.

işgücüne katılımın yüzde 45.4 ile en fazla görüldüğü bölge TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) Bölgesi olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Düzey 2 Bölgelerinde İşgücüne Katılım Oranları, 2010.

	Kadın, %	Erkek, %		Kadın, %	Erkek, %
TRC2	9,8	58,7	TRA2	28,3	75,7
TRC3	10,2	64,0	TR52	29,3	74,7
TRB2	17,4	71,2	TR22	30,3	67,0
TRC1	17,6	72,3	TR31	31,2	69,9
TR72	21,8	67,4	TR62	32,0	74,3
TR10	24,0	71,9	TR83	33,4	69,5
TR71	24,7	69,7	TRA1	33,9	72,2
TR51	25,3	68,7	TR21	34,6	74,3
TR41	25,5	68,9	TR81	36,8	68,4
TRB1	26,3	70,5	TR32	37,0	73,1
TR33	27,1	70,6	TR61	39,0	76,5
TR	27,6	70,8	TR82	41,7	69,7
TR42	28,1	72,7	TR90	45,4	71,3
TR63	28,2	72,0			

Kaynak: TÜİK, Karşılaştırmalı Bölgesel İstatistikler, 2011.

4. Kadının İşgücüne Katılımını Etkileyen Faktörler

Kadının işgücüne katılımıyla ilgili olarak ilk üzerinde durulması gereken katılım önündeki engellerin neler olduğunun belirlenmesidir. Kadının işgücüne katılımında görülen engelleri sosyo-kültürel ve ekonomik engeller olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür. Özellikle sosyo-kültürel engeller, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu, toplumsal baskının karar alma sürecinde etkin olduğu ülkelerde daha fazla önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de kadınların işgücüne katılmamasının temel belirleyicisinin toplumsal baskı ve toplumda kadınlara atfedilen roller olduğu söylenebilir.

Kadınların “başkaları ne der endişesi” ile iş yaşamından uzak kalmaları toplumsal baskı kaynaklı bir sosyo-kültürel engeldir. Toplumsal baskı,

yaşanılan bölge, medeni durum, eşin eğitim durumu, hanehalkı büyüklüğü kadının katılımını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Hanede ve toplumda cinsiyet temelli iş yükleri, bir yandan sosyal nitelikli bir engel oluştururken, diğer yandan da ekonomik uzantıları olan bir engeldir.

Erkeklerin paylaşımcı olmadığı bir bakış açısı, kadının işgücüne katılımında diğer bir faktör olan yaş ile ilişkilendirildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: İş gücüne katılımı 25 yaşına kadar artan kadının, 25-30 yaşlarında evlenip çocuk sahibi olması ile birlikte iş gücü piyasasından çekildiği görülmektedir. Otuzlu yaşların ortasında ise çocuğunu büyütüp tekrar iş hayatına geri dönen bir kısım olmakla birlikte, genel eğilim çalışma yaşamında geçen sürenin erkeklere oranla daha az olmasıdır. Bunun nedeni ise, yine cinsiyet temelli iş yüklerinden biri olan yaşlı ya da torun bakımındadır. Dolayısıyla, bakım hizmetleri ve erken çocuk eğitimi koşullarının yetersizliği, çocuk sayısı, hane halkının büyüklüğü kadınların işgücü piyasasına girememesine neden olan bir diğer sosyo-kültürel faktör olarak görülmektedir (DPT, 2009:2).

Özellikle, ev işleri ve çocuk bakımı gibi cinsiyet temelli iş yüklerinin keskin çizgilerle ayrıldığı Türkiye gibi ülkelerde, kadınların rezervasyon ücretlerinin yüksekliği, sosyo-kültürel kaynaklı bu engele ekonomik bir boyut da kazandırmaktadır. Ücret eşitsizliği ve düşük ücretle çalışmak durumunda kalan kadının, rezervasyon ücretinin yüksekliği piyasada var olma şansını azaltmaktadır (Gürsel, vd., 2009; DPT, 2009:2). Daha düşük ücret ise, kadınların eğitim düzeyinin yetersizliği ile gerekçelendirilmektedir. Düşük eğitimi nedeniyle, koşulları ağır, ücreti düşük ve uzun mesaili işlerde istihdam alanı bulan kadın bir yandan ekonomik, bir yandan sosyo-kültürel engellerle sıkışmakta ve işgücü piyasası dışına itilmektedir. Diğer yandan, nispeten düşük eğitimli kadını teknolojik değişimler ve kamu sektöründe ki daralmada olumsuz etkilemektedir.

Sosyo-kültürel ve ekonomik engellerin bütünleştiği başka bir durum, kentleşme yani köyden kente göçle ilgilidir. Bu durumun arkasında ise, diğer bir neden olarak da değerlendirilebilecek, ülkede tarım sektöründen hizmetler ve sanayi sektörüne geçiş yatmaktadır (BETAM, 2010). Göç öncesinde tarımda istihdam edilen kadınlar ki bu durum kırsal alanda kadın istihdamının daha yüksek olmasının nedenidir, kente göçle birlikte, eğitim ve mesleki bilgi-beceri düşüklüğü ve bunun getirdiği ücret ile çalışma koşulları nedeniyle işgücünden çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, tarım istihdamındaki azalma ve kentleşme ülkede kadın beşeri sermayesinin niteliksizliği ile birleşince, kentlerde kadın iş gücü

katılım oranının erkeklere göre düşüklüğünü gerekçelendiren önemli bir ekonomik engel olarak karşımıza çıkmaktadır (DPT, 2009:x-xi).

Kadının işgücü katılımını etkileyen ekonomik faktörlerden bir diğeri, ekonomik dönemdir. Genel olarak değerlendirildiğinde, ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde işgücü piyasasında beliren daralmanın kadınları da doğrudan etkilediği söylenebilir.

Bu faktörler bölgelerin mevcut potansiyellerini etkin kullanamamalarına ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının derinleşmesine de neden olmaktadır. Bu durum BKA'lar ile kadın potansiyelinin harekete geçirilmesi arasında doğrudan bir bağ olduğunun göstergesidir. Çalışmanın izleyen bölümünde de öncelikle bölgesel kalkınma ajanslarının gelişimine değinilecek, ardından da BKA'ların kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik projelerine yer verilecektir.

5. Dünya'da Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi

Bölgesel kalkınma ajansları günümüzde başta Amerika ve Avrupa kıtalarında olmak üzere dünyanın çeşitli ülkelerinde faaliyet gösteren bir planlama aktörü olarak öne çıkmakla birlikte, tarihsel olarak ilk yapılanmaları 1930'lu yıllara kadar gerilemektedir. ABD'de 1931 yılında kurulan Tennessee Vadisi Yönetimi (Tennessee Valley Authority, TVA) bu konudaki ilk örnektir. Ancak asıl olarak, kalkınmada bölgeselliğin önem kazanması ve BKA'ların bölgesel politika araçlarından biri haline gelmesinde İkinci Dünya Savaşı rol oynamıştır. Savaşın getirdiği yıkımla birlikte Avrupa'da bölgesel farklılıklar derinleşmiş ve yeniden yapılanma süreci kaçınılmaz hale gelmiştir. Böylece, 1950'li yılların başlarında bölgesel/yerel sanayilerin yeniden yapılanarak savaşın olumsuz etkilerinin silinmesi amacıyla BKA'lar kurulmuştur. Ancak, zaman içinde hareket alanlarını genişleten BKA'lar, kuruldukları bölgelerdeki diğer ekonomik sorunlara çözüm üretmede giderek uzmanlaşınca¹, 1960 ve

¹ Örnek: 1950lerde İrlanda'nın Shannon bölgesinin genelde havayolu taşımacılığına dayanan yerel ekonomisinin uzun mesafeli transatlantik uçuşlarının başlamasıyla durgunluğa uğramasının etkilerini silmek ve Shannon havalimanını yeniden canlandırmak amacıyla kurulan "Shannon Serbest Havalimanı Kalkınma Ajansı'nın zaman ilerledikçe genel olarak bölgesel ekonomik kalkınmadan sorumlu bir ajans haline gelmiştir.

1970’li yıllar BKA’nın diğer ülkelerde de giderek yaygınlaşmasına tanıklık etmiştir.

1990’lı yıllarda Berlin Duvarı’nın yıkılması, Demir Perde Bloku’nun çökmesi ve küreselleşme olgusunun, çalışmanın başında belirtilen yönleri ile tüm dünya ekonomileri yanısıra, ülkeler içindeki bölgeleri de etkilemesi BKA’ların dünya çapında yayılmasını ve gelişmesini hızlandırmıştır (Çakmak, 2006:66-68; Çetin, 2006:132; ILO, 2006:1).

Bugün Avrupa ülkelerinin genel politikası, bölgelerin ekonomik bakımdan gittikçe özerkleşmesi ve bölgelerin dışarıdaki girişimcileri bölgelerine çekmek amacıyla bölgelerarası kalkınma yarışına katılmalarıdır (EURADA, 1999:19). Dolayısıyla, artık kalkınma ajansına sahip olmamanın diğer bölgeler karşısında dezavantajlı bir durum olduğu fikri artan bir önem kazanmaktadır.

6. Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Gelişimi

Türkiye’de kalkınma ajansları Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik sürecinde yaşanan gelişmeler sonucunda 1990’lı yıllarda gündeme gelmiştir. Nitekim AB aday ve üye ülkelere bölgesel politika açısından BKA modelini önermektedir. Türkiye’nin AB’ye katılım sürecine, bölgesel gelişme politikaları da dâhil edilmiştir. Özellikle, 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi’nde AB standartlarına uygun hukuki ve idari çerçeve ile bölgesel politikaların oluşturulması gerektiği vurgusuyla, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’ndan bu yana benimsenen merkezîyetçi yapının sorgulanması söz konusu olmuştur (Kedik, 2003:148).

Diğer yandan AB yönlendirmesinin dışında, 1990’lı yıllardan sonra kamu yatırımlarının hız kesmesi, özelleştirmenin artması, yerelleşmenin yavaş yavaş benimsenmesi de, bölgesel aktörlerin, bölgesel kalkınmada daha etkin rol oynamaya başlamasına neden olmuştur (Akın, 2006:298). Özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren bu yeni yapılanmanın temel aracı, yeni yerel birimler olarak değerlendirilen bölgesel kalkınma ajansları olmuştur (Arslan, 2010:85).

AB’de kalkınma ajansları uygulamaları özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarına bırakılmış iken, Türkiye’de özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da yapılanmanın içinde olmasıyla birlikte, bölgesel kalkınma ajanslarının koordinasyonu Devlet Planlama Teşkilatı’na (DPT) bırakılmıştır. 5549 sayılı kanunun 1. maddesinde, kalkınma ajansları, “ulusal düzeyde DPT koordinasyonunda, kendine özgü teknik ve finansman (bütçe) mekanizmasına sahip, kâr amacı gütmeyen, çabuk

karar alıp uygulayabilen, merkezi ve yerel idarelerin dışında, kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını bir araya getiren, tüzel kişiliği haiz, 5449 sayılı Kanunla düzenlenmemiş işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabi, bölgeler (düzey 2 bölgeleri) esas alınarak Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan teknik kapasitesi yüksek, uygulamacı olmayan, fakat destekleyici, koordinatör ve katalizör olarak faaliyet gösteren kalkınma birimleri” olarak tanımlanmaktadır.

Yine aynı kanunun çerçevesinde, BKA’ların amaçları kısaca, işgücünden girişimciye kadar tüm yerel üretim faktörleri potansiyelinin harekete geçirilmesiyle bölge ekonomilerinin canlandırılması, küresel rekabet şartlarına adaptasyonun hızlandırılması olarak belirtilmiştir.

Böylece, hem ulusal, hem de bölgesel düzeyde başta istihdam ve gelir olmak üzere ekonomik ve sosyal göstergelerin iyileştirilmesine, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılmasına ve dolayısıyla ülkenin genel refahının artırılması ve istikrarının pekiştirilmesine olumlu katkılar sağlanacaktır (İldırar, 2004:124)

Bölgenin gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan gelişimini destekleme amacı doğrultusunda yola çıkan BKA’larının, bu hedefler doğrultusunda üstlendiği roller ise, EURADA’ya göre şöyle sıralanmaktadır:

- İçsel kalkınmayı gerçekleştirmek,
- Yerel ve bölgesel yetkililere hizmetler vermek,
- Eğitim hizmetleri vermek,
- Yabancı yatırımı bölgeye çekmek,
- Rekabete dayalı bir iş çevresi oluşturmak,
- Alt yapıyı geliştirmek,
- Kaliteli işgücü yetiştirmek,
- Devlet desteği sağlamak,
- Çevre ve sağlık konularında iyileştirmeleri yapmak,
- Kurumları etkinleştirmek,
- Yerel aktörlerle işbirliğini gerçekleştirmek,
- Sinerji yaratılmak ve desteklemek,
- Girişimciliği ve KOBİ’leri teşvik etmek,
- Vergi tabanını geliştirecek şekilde seçilmiş sektörleri desteklemek,
- Firmaların yer seçimine ve proje geliştirmesine yardımcı olmaktır (EURADA, 1999:25-32)

Çalışmanın izleyen bölümünde BKA'ların hedeflerinden biri olan kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmaya yönelik proje örneklerine yer verilecektir.

7. Kalkınma Ajanslarının Kadın İstihdamına ve Girişimciliğine Yönelik Destekleri

BKA'ların amaçları gerçekleştirebilmek için üstlendiği, kaliteli işgücü yetiştirmek ve girişimciliği teşvik etmek rolleri, BKA ile kadın işgücü arasındaki köprüyü kurmaktadır. Kadınların yüksek işsizlik oranları, işgücüne katılımlarında görülen hızlı düşüş bir yandan kalkınmada önemli bir potansiyelin kullanılamaması anlamına gelmekte, bir yandan da özellikle kentlerde yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olmaktadır (Ecevit, 2007:39). Bu durum, bölgelerin küresel rekabete uyum sağlama ve yatırımlar için sürekli bir çekim merkezi olması hedefinden uzaklaşılması sonucunu da doğurmaktadır. Dolayısıyla, hanelerin refahının artırılması, yoksullukla mücadele ve bölge kalkınması süreçlerinde gerek ekonomik gerekse sosyal anlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerin ortadan kaldırılması özel bir önem taşımaktadır. Kadın işgücü niteliğinin artırılması, kadın girişimciliğinin desteklenmesi ve genel anlamda kadına yapılan yatırımın çarpan etkisi ele alındığında, kadınlar BKA'nın temel çalışma alanları içerisine girmektedir.

Nitekim gerek yerel gerekse genel kalkınma süreçlerinde, özellikle 1990'lı yıllar sonrasında ekonomik yaşamda kadınlara verilen önem giderek artmaktadır. Bir başka ifadeyle, kadın artık, bir bütün olarak kalkınmanın bir simgesi olarak görülmektedir. Türkiye'de de bu anlayışın bir uzantısı olarak son yirmi yıldır kadınların ekonomik statülerinin güçlendirilmesi konusuna yönelik çalışmalar artmıştır. Bu doğrultuda en yaygın olarak kullanılan yaklaşım, kadının çalışma yaşamına uzak kalmasında en belirleyici faktör olan toplumsal rollerine ilişkin engelleri, kendi işini kurmak vasıtasıyla daha kolay aştığı gerçeğinden hareketle, kadın girişimciliğinin desteklenmesidir. Bir başka ifadeyle, kadın girişimciliği, giderek daha yaygın biçimde, kadın işsizliğine karşı bir çözüm ve kadınların kendi kazançlarını elde ederek ekonomik bağımsızlık kazanmalarında bir araç olarak görülmektedir.

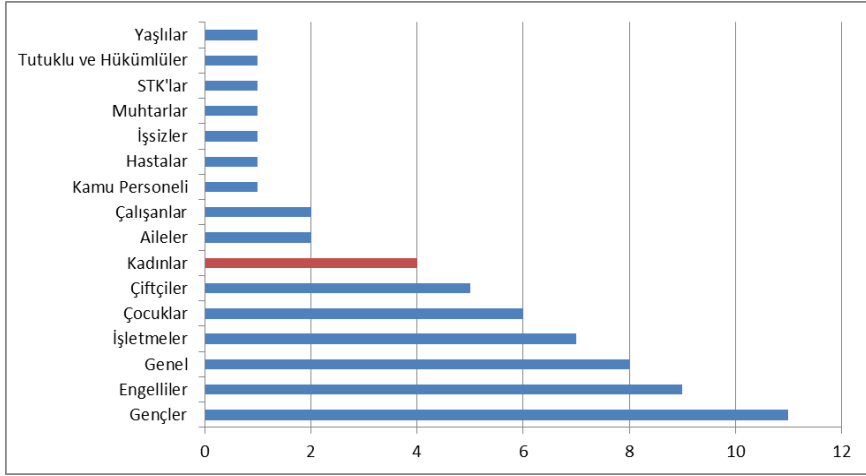
Bu süreçte BKA'ya kendi amaçlarına da hizmet etmesi adına, kadını sosyal hakları ve farkındalıkları açısından bilinçlendirmek, eğitim süreçleriyle işgücü piyasasında nitelikli hale getirmek, bölge yapısına uygun projeler üretmek ve bu projelerin hayata geçirilmesi sürecince gerek teknik gerekse mali destek vermek konusunda önemli roller

düşmektedir. Bu rollerin başarı ile sonuçlandırılması ise, bir yandan teşvik edici örnekler sağlaması nedeniyle pozitif bir etki yaratırken, bir yandan da bölgenin ekonomik anlamda canlanmasına hizmet etmektedirler. Nitekim çalışmanın izleyen bölümünde, BKA aracılığıyla, bölgenin ekonomik ve sosyal yapısını önce kadın lehine, çarpan etkisiyle bölge lehine değiştiren somut örnekler yer almaktadır.

8. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kadın İstihdamını ve Girişimciliğini Artırmaya Yönelik Projelerinden Örnekler

Türkiye’de yakın bir geçmişe sahip olan BKA’lardan ilk ikisi 2007 yılında faaliyete geçen, alınan yürütmeyi durdurma kararları nedeniyle kısa bir ara sonrasında 2008 yılının başlarında faaliyetlerini sürdürmeye devam eden Çukurova ve İzmir Kalkınma Ajansları olmuştur. Diğer kalkınma ajansları ise 2008 yılı sonlarında kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.

TR31 (İzmir) Bölgesi merkezli kurulan İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) kısa sürede önemli projeler gerçekleştirmiştir. Ajansın 2008 yılında yürüttüğü KOBİ ve Sosyal Kalkınma Mali Destek Programları için ayrılan toplam kaynak tutarı 29.440.000 TL’dir. Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı için bu tutardan ayrılan kaynak tutarı 11.776.000 TL olmuştur (%40). 25 Mart 2009 tarihi itibarıyla İZKA’ya Sosyal Kalkınma Mali Destek Programında 234 proje sunulmuş, bu projelerden 71’i mali destek almaya hak kazanmıştır. Sosyal Kalkınma Mali Destek Programı kapsamında mali destek almaya hak kazanan projelerin büyük bir kısmını kamu kurum ve kuruluşları ile derneklerin sunduğu projelerin oluşturduğu görülmektedir (İZKA, 2011). Ajans tarafından desteklenen projelerin kitlesel dağılımında hedef kitlelerin başta gençler, engelliler, çocuklar ve kadınlar olduğu görülmektedir (Grafik 1).



Grafik 1. İZKA tarafından desteklenen projelerin hedef kitleye göre dağılımı
Kaynak: KOBİ ve Sosyal Kalkınma Mali Destek Programları Hakkında Genel Bilgi, <http://www.izka.org.tr/destekler/kobi-ve-sosyal-kalkinma-mali-destek-programlari-hakkinda-genel-bilgi/>, Erişim tarihi: 15.04.2011.

İZKA'nın kadın istihdamını arttırmaya yönelik desteklediği projelerden biri "İzmir gelinlik ve abiye sektörü estetik ve teknik olarak üretim kalitesini artırıyor" projesi olmuştur. Proje ile Ege Üniversitesi Emel Akın Meslek Yüksekokulu sektörün ihtiyaç duyduğu ara elemanı yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda İZKA'dan alınan destekle İzmir ili ve ilçelerinde yaşanan yerel işsizlik sorunları, işgücü ihtiyaçları, iş olanakları ile çözüm yolları dikkate alınarak "Gelinlik ve Abiye Sektörüne" yönelik alanlarda dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınlara, meslek liselerinin giyim bölümünden mezun işsizlere ve engellilere (toplam 100 kişiye) gelinlik ve abiye konusunda temel kalıp hazırlama eğitimi, temel dikim eğitimi, temel süsleme teknikleri eğitimi ve hedef kitleye yönelik koleksiyon tasarımı ve hazırlığı eğitimi gibi temel eğitimler verilmiştir (İZKA, 2010:58). Ayrıca proje kapsamında hazırlama ve defile sunumuna yönelik uygulamalı eğitimler gibi mesleki ve teknik eğitimler düzenlenmiş, eğitimler sonrasında oluşturulan ürünler İzmir Gelinlik ve Abiye Fuarı'nda sergilenmiştir. Eğitimler sonrasında birçok kursiyer, gelinlik ve abiye sektöründeki firmalarda istihdam edilmiştir. Proje ile İzmir gelinlik ve abiye üretim sektörünün belirlenen stratejilere ve hedef pazarlara yönelik ürün koleksiyonlarının; estetik, teknik ve üretilebilirlik değerlerini en yüksek düzeyde tutarak tasarlayabilmesi, üretebilmesi ve doğru sunum teknikleriyle sunabilmesi

sağlanmış ve ilgili yüksekokul bünyesinde Türkiye'nin en geniş ve modern eğitim atölyesi de oluşturulmuştur (İZKA, 2010:58).

İZKA tarafından desteklenen ve Ege Orman Vakfı tarafından yürütülen "Menderes Havzası Yeniköy ve Çatalca Köylerini Destekleme Projesi"nde uygulama alanı olarak yangın ve orman suçlarının daha yoğun olarak gerçekleştiği Yeniköy ve Çatalca köyleri belirlenmiştir. Proje kapsamında 18-45 yaş grubunda yer alan 57'si kadın 23'ü erkek 80 kursiyere orman fidanı ve süs bitkileri yetiştiriciliği eğitimi verilmiş, teorik ve uygulama kısımlardan oluşan eğitim sonucunda bu kursiyerlerin edindikleri bilgilerle yetiştiricilik yaparak gelir elde etmeleri amaçlanmıştır. Bu kursiyerlerin fidan ve süs bitkisi üreticisi olması suretiyle proje bölgesinde yer alan ormanlar üzerindeki baskının da azaltılması hedeflenmiştir. Proje kapsamında ilçede "Orman Varlığının Önemi" konusunda bilinçlendirme seminerleri düzenlenmiş ve seminerlerde hedef kitle olarak ilköğretim-lise öğrencileri, muhtarlar, tarım kooperatifleri ve köy halkı belirlenmiştir. Düzenlenen 26 seminere 2 bin 645 kişi katılmıştır. Bu proje sadece kadın istihdamını artırmaya yönelik bir proje olmamış, aynı zamanda sosyal sorunlarla da yakından ilgilenen ve çözüm üreten bir örnek olmuştur (İZKA, 2010:66).

TRC2 Bölgesi'nde (Şanlıurfa, Diyarbakır) bulunan Karacadağ Kalkınma Ajansı'na yapılan proje başvurularından birisi Diyarbakır'ın Hazro ilçesi ile ilgilidir. Hazro Kaymakamlığı'nın kurduğu ve özel sektörün işlettiği, çoğunluğu kadınlardan oluşan 70 kişinin çalıştığı tekstil atölyesinde Türkiye'nin önde gelen firmalarından biri adına ilk kez gömlek üretilmiş ve ürünlerin 6 bini İspanya'ya gönderilmiştir. "Ağırlıklı Kadın İstihdamı Tekstil Atölyesi Projesi" ile DPT'den destek alınmış, ilçede atıl durumda bulunan halı atölyesi yıkılarak yerine bölge tarihinin ilk yatırımı olan modern bir tesis oluşturulmuştur. Kadınlara el becerisi kazandırmayı ve kadınların üretici olmalarını amaçlayan proje ilçenin tek istihdam kaynağı olması açısından önem taşımaktadır. Karacadağ Kalkınma Ajansı'na sunulan proje ile istihdamın 70 kişiden 200 kişiye çıkarılması hedeflenmiştir. Projede öncelik verilen hedef kitle kadınlar olmuştur (Diyarbakır Söz, 2011).

Kadın istihdamını artırmaya yönelik bir diğer proje ise TRA1 Bölgesi'nde (Erzurum, Erzincan, Bayburt) bulunan Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı tarafından finanse edilen "Üreten Kadının Gücü" projesi olmuştur. Proje ile Erzurum İli'ndeki kadınların üretken birer birey olarak aile bütçelerine katkıda bulunmaları amaçlanmıştır. Oluşturulan atölye ile 5 özürlü ve 5 eski hükümlü olmak üzere 50 kadına, toplamda; 17 özürlü, 13 eski hükümlü olmak üzere 150 kadına meslek

öğretilerek, eğitim sonrasında 25 kadının devamlı istihdam edilmesi, her dönem 3 özürlü, 2 eski hükümlü olmak üzere 25 kadına da mesleki eğitim verilmesi, bölgede “kadınlar çalışamaz” gibi önyargıların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (EMED, 2011).

TR90 Bölgesi’nde (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) bulunan Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) 1 Nisan 2010 tarihinde Gümüşhane’de gerçekleştirdiği kalkınma kurulu toplantısında Doğu Karadeniz Bölgesi’nde yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik sorunları ve kadın statüsünün geliştirilmesine yönelik proje önerileri tartışılmıştır. TR90 Bölgesi 2010 yılında yüzde 45.4 ile kadının işgücüne katılımının en yüksek olduğu bölge olmuştur. Bu oranın yüksek olmasını sağlayan ve kalkınma kurulu sonuç bildirgesine yansıyan önemli noktalardan bazıları aşağıda belirtilmiştir:

- Kadınların, birlikte ve bölgedeki diğer illerdeki kadınlarla çalışma kapasitelerinin geliştirilmesine ve toplu olarak kendi iş fikirlerini geliştirmelerine imkan verecek projeler desteklenmelidir. Bunu sağlamanın yollarından birisi olarak, geleneksel yerel kadın grupları şirketleşmeye (kâr amaçlı) veya örgütlenmeye (kâr amacı gütmeyen, sosyal, sanatsal veya hak temelli sivil toplum örgütleri amaçlı) özendirilmelidir. Bu, aynı zamanda bölgedeki kadınların kayıt dışı olan esnek çalışma faaliyetlerinin kayıt altına alınması açısından son derece önemlidir.
- Doğu Karadeniz bölgesinde kadın sorunları ve araştırmalarıyla ilgili herhangi bir akademik birim bulunmamakla birlikte, bölgede kadınlara yönelik istatistiki bilgi paketlerinin çok kısıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Doğu Karadeniz bölgesinde bulunan altı devlet üniversitesinden birinde veya özerk nitelikte bir bölgesel kadın sorunları ve araştırmaları enstitüsünün (merkezinin) kurulması teşvik edilmeli veya kurumsal olarak öncülük yapılmalıdır. Bu nitelikte bir merkezin kurulması, teorik çalışmaların yanında, bölge kadınının girişimcilik ve bağımsızlık ruhunun güçlenmesini destekleyecek, kadın girişimciliği konusunda farkındalık oluşturacak, bölge kadının kendi işlerini kurmalarında ve geliştirmelerinde danışmanlık hizmeti (alan tahsisi, fuarlara katılım, web sayfası hazırlama, mikro finans olanakları, teşvikler gibi konularda) gösterecek alt yapı da sağlanmalıdır.

- Kadın girişimciliğini teşvik etmek, kadının özgüvenini oluşturmak ve kadınların lider konuma gelmesini sağlamak amacıyla, –bölgesel kalkınma standartlarına dayalı olarak- başarılı girişimci kadınlar ödüllendirilmeli, kalkınma ajansının herhangi bir sosyal veya ekonomik projesine veya fiziki yapısına Doğu Karadeniz’de faaliyet göstermiş/göstermekte olan başarılı bir girişimci kadının adı verilmelidir.
- Doğu Karadeniz Bölgesindeki kentlerde yaşayan kadınların kırsala göre işgücüne katılım oranının daha düşük olduğu ve bunun altında yatan en önemli sebebin ev işleriyle meşguliyet, özelliklede çocuk, yaşlı ve engelli bakımı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, kadına yüklenen sorumlulukların toplumsal sorumluluk olduğu bilincinden hareketle kadınların yaşlı, çocuk ve engelli bakımı sorumluluğunu toplumsal olarak paylaşılması için kentsel hizmetlerin tasarlanması (çocuk, yaşlı ve engelli bakım evleri, kreşler gibi), projelerin geliştirilmesi desteklenmelidir. Çocuk bakımı ve eğitimi hedefleyen kadın grupları önemli bir istihdam ve girişimcilik alanı olarak görülmeli, kadın gruplarının kreş ve anaokulu işletmeciliği ile ilgili projeleri desteklenmelidir. Kısa vadede ise, kadınların üretim sektöründe ev eksenli çalışabilecekleri, istihdam edilebilecekleri girişimler (ev yapımı çikolatacılık, bilgisayar yazılımı, web tasarımı gibi) ve mikro kredi kullanımının yaygınlaştırılması desteklenmelidir (DOKA, 2010).

9. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de kadının işgücüne katılımında bölgesel kalkınma ajanslarının rolü ele alınmış ve çeşitli proje örneklerine yer verilmiştir. Dünyada üretim ve tüketim süreçlerinde yaşanan değişimler ülkeler ve bölgeler arasında gelişmişlik farklarının artmasına neden olurken, bu farklılıkları giderecek çözüm arayışları birçok ülkenin ve bölgenin ortak sorunu olmuştur. Dünyada 1930’lu yıllara kadar uzanan örnekleri olan BKA günümüzde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesi için tercih edilen bir araçtır. AB’ye üyelik sürecinde 2000’li yıllarda Türkiye’de de tartışılan ve kurulan BKA’lar KOBİ’lere ve sosyal kalkınma programlarına mali destek sağlayan kurumlar olmuşlardır.

BKA'lar destekledikleri projelerde farklı kitlelere ulaşmayı ve bölgelerde kullanılmayan kapasitenin harekete geçirilmesini hedeflemektedir. Bu süreçte işgücüne katılım oranı erkeklerin oldukça gerisinde olan kadınlara yönelik projelerin de ön planda olduğu görülmektedir. Kadının işgücüne katılım oranının Türkiye ortalamasının altında gerçekleştiği düzey 2 bölgelerinin büyük bir kısmı Doğu ve Orta Anadolu Bölgelerini oluşturmaktadır. Bu bölgelerde kurulan Karacadağ Kalkınma Ajansı ve Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı destekledikleri projelerde dezavantajlı gruplar arasında yer alan kadınların istihdamını ve girişimciliğini teşvik etmektedir. Özellikle doğu bölgelerinde görülen “kadın çalışmaz” önyargısını değiştirmeye yönelik bu adımların başarılı olduğu görülmektedir.

Kalkınma ajanslarının destekledikleri projeler dışında Avrupa Birliği fonlarından yararlanan diğer projelerde de kadın istihdamını arttırmaya yönelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve bölgedeki istihdam kapasitesinin artırıldığı görülmektedir. Dezavantajlı gruplara yönelik projeler bölgede farklı bir bakış açısının oluşmasına neden olmaktadır. Ayrıca ilk kalkınma ajansları arasında yer alan İzmir Kalkınma Ajansı'nın desteklediği projelerin çok boyutlu alanlarda olumlu sonuçları gerçekleşmiştir. Bu örnekler Türkiye'de yakın zamanda kurulan bölgesel kalkınma ajanslarının kadın istihdamı ve girişimciliği konusunda bir farkındalık yarattığını kanıtlamaktadır.

Kaynaklar

- Akın, N. (2006). “Bölgesel Kalkınma Araçları ile Kalkınma Ajanslarının Uyum, İşbirliği ve Koordinasyonu”, *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi-TEPAV, Ankara, ss.295-304.
- Arslan, E. (2010). “Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları”, *Kamu-İş Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, ss.85-108.
- Beer, A. ve Maude, A. (2002). “Local and Regional Economic Development Agencies in Australia”, *Report Prepared for the Local Government Association of South Australia*, Flinders University, May.

- BETAM (2010). “Türkiye’de Kadınlar Çalışma Yaşamına Uzak”, *BETAM Araştırma Notu*, 10/64.
- Çakmak, E. (2006). *Yerel Ekonomi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Ankara:İmaj Yayınevi.
- Çetin, M. (2006). *Yerel Kalkınma Ajansları*, Ege Akademik Bakış, Cilt 6, Sayı 2, ss.127-139.
- Diyarbakır Söz (2011). “Hazro Kabuk Değiştiriyor”, <http://www.diyarbakirsoz.com/haber-37454-hazro-kabuk-de%C4%9E%C4%B0%C5%9E%C4%B0r%C4%B0yor>, Erişim Tarihi: 13.04.2011.
- DOKA (Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı) (2011). *Kalkınma Kurulu Sonuç Bildirgesi*, <http://www.doka.org.tr/gumushane-sonuc-bildirgesi.php>, Erişim tarihi: 18.04.2011.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (2009). *Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı*, Ankara: DPT Yayınları.
- Ecevit, Y. (2007). *Türkiye’de Kadın Girişimciliğine Eleştirel Bir Yaklaşım*, Ankara: Uluslararası Çalışma Ofisi.
- EMED (Erzurum Eğitim ve Meslek Edindirme Derneği) (2011). “Neden Kadın İstihdamı?”, <http://www.emederzurum.org/?&Bid=632810>, Erişim tarihi: 23.04.2011.
- EURADA (1999). *Creation, Development and Management of RDAs: Does it have to be so difficult?*, February, 4th edition, <http://www.eurada.org/site/files/RDA/Creation%20development%20and%20management%20of%20RDA.pdf>, Erişim tarihi: 11.04.2011,
- Gürsel, S., U. Kolaşın, G. ve Dinçer, M. A. (2009). “Kriz Kadınları Kendi İşlerini Yaratmaya Zorluyor”, *BETAM Araştırma Notu*, 09/34.
- Ildırar, M. (2004). *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- ILO (International Labor Organization) (2003). *IDEASS (Initiative-Innovations for Development and South-South Cooperation)*, Geneva, September.
- ILO (2006). *CIARIS*, Learning and Resources Centre on Social Inclusion.
- İZKA (İzmir Kalkınma Ajansı) (2010). *Projem İzmir v2*, İzmir.
- İZKA (2011). *KOBİ ve Sosyal Kalkınma Mali Destek Programları Hakkında Genel Bilgi*, <http://www.izka.org.tr/destekler/kobi-ve-sosyal-kalkinma-mali-destek-programlari-hakkinda-genel-bilgi/>, Erişim tarihi: 15.04.2011.

- Kedik, D. (2003). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Politikaya Yönelik Devlet Yardımları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Resmi Gazete (2006). *08.02.2006 tarihli ve 26074 sayılı resmi gazete’de yayımlanan kalkınma ajanslarının kuruluşu, koordinasyonu ve görevleri hakkındaki 5449 sayılı kanun kanun*

Ek 1. Düzey 2 Bölgelerinin Dağılımı

Bölge Kodu	Bölge Adı
TR10	İstanbul
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli
TR22	Balıkesir, Çanakkale
TR31	İzmir
TR32	Aydın, Denizli, Muğla
TR33	Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR51	Ankara
TR52	Konya, Karaman
TR61	Antalya, Isparta, Burdur
TR62	Adana, Mersin
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt